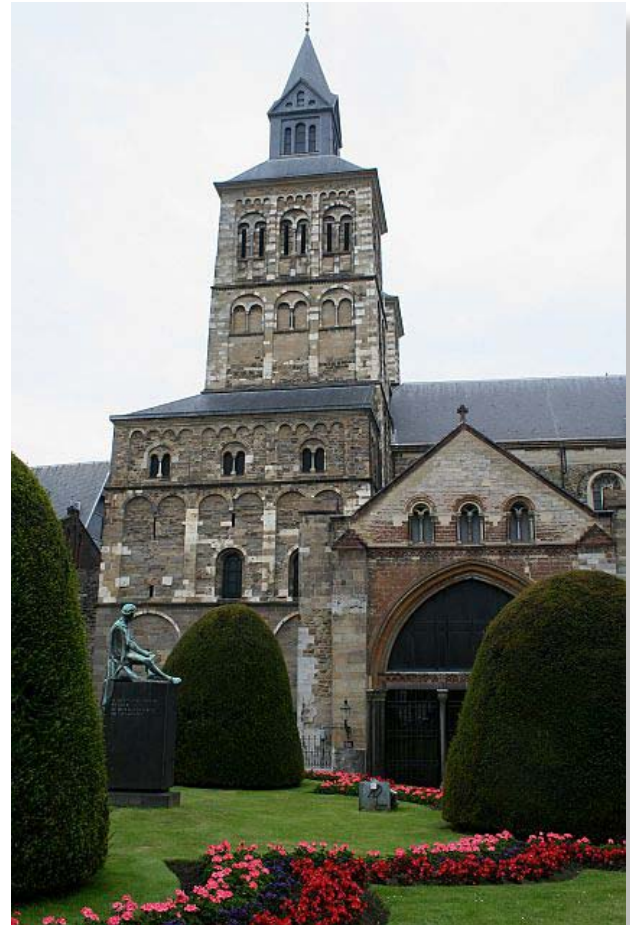

Sint Servaasbasiliek Maastricht

Beschrijving van het monument

De R.K. **Sint-Servaasbasiliek** is een imposante, grotendeels in kolenzandsteen opgetrokken, driebeukige kruisbasiliek voorzien van een rond gesloten koorpartij met twee slanke koortorens van vijf geledingen met tentdak. Verder heeft de kerk kapellenreeksen aan de noord- en de zuidzijde van het schip, een groot portaal met voorhal aan de zuidwestzijde en een zeer fors westwerk met twee torens voorzien van een bekroning met houten lantaarn en spits met frontalen. In de tweede helft van de 6de eeuw liet bisschop Monulfus bij het graf van Sint Servaas een eerste kerk bouwen, die in de 8ste eeuw door bisschop Gondulfus werd vervangen door een nieuwe, driebeukige basilica. In die tijd is voor het eerst ook sprake van een klooster. Wellicht nog eind 10de eeuw, maar in ieder geval begin 11de eeuw begon de bouw van opnieuw een volledig nieuwe kerk. Tussen circa 1000 en het midden van de 13de eeuw kreeg het huidige kerkgebouw zijn hoofdvorm in ruwweg drie bouwcampagnes. Belangrijk was de steun van de Duitse keizers voor deze campagnes tot aan de overname van de keizerlijke rechten door de Brabantse hertog in 1204. De werkzaamheden kwamen tot stand onder supervisie van opeenvolgende proosten: Geldulfus, Humbertus en Gerard van Are. De verbouwingen waren het gevolg van het groeiend belang van het gebouw als grafkerk en pelgrimskerk, maar ook van de functies als imperiale eigenkerk, kapittelkerk en parochiekerk (tot circa 1200). Nadat in 1797 het kapittel van Sint Servaas was opgeheven, bestemde men de Servaaskerk in 1804 tot parochiekerk. Twee grote restauraties hebben hun stempel op het gebouw gedrukt. Bij de tussen 1866 en 1900 uitgevoerde restauratie onder leiding van P.J.H. Cuypers werden veel van de na de middeleeuwen aangebrachte wijzigingen verwijderd. De neogotische toevoegingen van

Cuypers moesten echter weer grotendeels wijken bij de - vooral inwendig ingrijpende - restauratie in 1981-'90, onder leiding van T. van Hoogevest en P. Satijn.

Het *schip* van de huidige kerk kwam tot stand bij de rond 1000 begonnen en rond 1039 voltooide bouwcampagne van proost Geldulfus. Middenschip en zijbeuken worden gescheiden door bogen op vierkante pijlers met imposten. De vroeg-romaanse nissengeleding van de buitengevels is nog herkenbaar boven de zijbeuken, maar de vensters zijn in laatgotische vormen gewijzigd. De vlakke houten zolderingen van het schip werden

Boven: *Schip: zuidzijde*

Rechts: *Bergportaal: neogotische polychromering van Cuypers*

in het tweede kwart van de 15de eeuw vervangen door mergelstenen schipgewelven, aan de buitenzijde gestut door lichtbogen. Aan de zuidwestzijde van het schip verrees begin 13de eeuw het vroeggotische Bergportaal. De overwelfde voorhal van dit kerkportaal diende tevens als gerechtswoning van het kapittel- en proostgerecht. Het beeldhouwwerk in het boogveld boven de doorgang toont scènes uit het leven van Maria. De vele beelden van het portaal stellen aartsvadersen, profeten, heiligen en koningen voor. De zijwanden zijn voorzien van romaans aandoende wandnissen met daarin heiligenbeelden en stenen met teksten. Bijzonder zijn de in het portaal toegepaste zuiltjes van kalksinter (circa 1215). Bij de restauratie van het portaal in 1883-'87 is het beeldhouwwerk voorzien van een neogotische polychromie en heeft men een marmeren mo-

zaïekvloer gelegd. Tegen de zijbeuken van het schip bouwde men in de 14de en vooral in de tweede kwart van de 15de eeuw nog diverse aaneengesloten kapellen en naast het Bergportaal een doopkapel.

Het huidige, recht gesloten transept met aan de oostzijde twee kapellen en twee portalen kwam tot stand bij een bouwcampagne in de tweede helft van de 11de eeuw onder leiding van proost Humbertus. Tot dezelfde bouwfase behoort de dubbelkapel tegen het noordtransept. De als pendant van deze kapel tegen het zuidtransept gebouwde kapel (Maternuskapel) viel begin 19de eeuw onder de slopershamer. Het transept werd in het tweede kwart van de 15de eeuw verhoogd en voorzien van stenen gewelven. De portalen aan de oostzijde van het transept zijn bij de laatste restauratie hersteld en voorzien van nieuwe bronzen deuren.

Rechts: Oostkoor, gezien over het Vrijthof

Onder: Bergportaal, wandnissen met heiligenbeelden

Het *oostkoor* dateert in opzet uit de eerste helft van de 11de eeuw, maar kreeg hij de bouwcampagne vanaf het derde kwart van de 12de eeuw onder supervisie van proost Gerard van Are de huidige, sterk door de romaanse stijl van het Rijnland beïnvloede, ronde sluiting en flankerende koortorens. De twee onderste gevelzones van de apsis zijn geleed met rondbogige spaarvelden, de bovenste zone bestaat uit een dwerggalerij. De koorapsis en de koortorens zijn uitwendig bij de Cuypersrestauratie nagenoeg geheel vernieuwd. Toen heeft men ook de puntgevel boven de apsis in rode zandsteen herbouwd. Aan het Vrijthof bevinden zich ten noorden van het koor de overblijfselen van de tussen 1463 en 1478 gebouwde Konings-

kapel, gesticht door koning Lodewijk XI van Frankrijk. Van deze in 1804 gesloopte kapel resteren delen van de noordmuur (hersteld in 1902).

De kerk heeft vier ondergrondse ruimten of crypten. Onder het oostelijke deel van het middenschip bevindt zich de zogeheten cella of grafkamer van Sint Servaas.

Ten oosten hiervan ligt de 'kleine crypte', een restant van de verbindingsgang naar de onder de verhoogde koorvloer gelegen oostcrypt. Deze drie ruimten horen alle bij de vroeg-11de-eeuwse kerk. Het oostcrypt werd rond 1160 dichtgestort bij de verbouwing van de koorpartij, maar weer deels uitgegraven

Re.bov: Graf Sint Servaas

Boven: Enige afbeelding waarop de (afgebroken) Koningskapel voorkomt

Rechts: Crypte met graf Sint Servaas

en gereconstrueerd met graatgewelven op pijlers met vlakke dekplaten bij de 19de-eeuwse restauratie. Toen is ook de in 1812 afgebroken westcrypt uit de 11de of 12de eeuw herbouwd onder de verhoogde vieringvloer, met nieuwe graatgewelven en zuilen met kapitelen in romaanse vormen.

Het monumentale romaanse *westwerk* heeft een zware onderbouw met iets vooruitstekend middendeel. De kern van deze onderbouw kwam waarschijnlijk al tot stand in de eerste helft van de 11de eeuw, maar kreeg zijn huidige vorm bij de ingrijpende vernieuwing in de tweede helft van de 12de eeuw. De drie, naar boven toe in hoogte afnemende, gevelzones zijn voorzien van spaarvelden met rondbogen en rondboogvensters met deelzuiltjes (bovenste zone). De in laat-romaanse vormen uitgevoerde noord- en zuidtoren verzezen in de loop van de 13de eeuw. De huidige bekroningen dateren uit de 19de eeuw. Op het middenblok werd rond 1566 een middentoren gebouwd, die in 1768-'70 in barokke vormen werd vernieuwd. In 1888-'90 volgde vervanging door een toren in neogotische

vormen. Deze heeft men, na een brand in 1955, uiteindelijk gesloopt bij de laatste restauratie. In de noordtoren hangt een nieuw carillon.

Het westwerk bevat een driebeukig westkoor, dat iets boven het niveau van het schip van de kerk ligt en dat aan drie zijden wordt omgeven door nevenruimten en daarboven galerijen. Vanaf de westgalerij kon de keizer de mis in het westkoor bijwonen. De op de noordgalerij ingerichte kapelruimte met apsis stond ten

dienste van de proost. Midden boven het westkoor bevindt zich de zogeheten Keizerzaal. Het op trompen geplaatste koepelgewelf van het centrale gedeelte werd na 1200 voltooid. De zaal was oorspronkelijk naar het middenschip geopend, maar

Boven: Westwerk met de 'bogen' ter versteviging van de westmuur

Links: Westwerk

Rechts: Kapiteel

werd daarvan afgesloten in de 15de eeuw toen het schip stenen gewelven kreeg. De flankerende nevenruimten met houten zolderingen vormen de basis voor de na 1200 opgetrokken noord- en zuidtoren van het westwerk.

De arcaden met middenzuil aan de noord- en de zuidkant van de koepel zijn bij de 19de eeuwse restauratie aangebracht in verband met de bouw van de neogotische middentoren.

Boven: Zijaltaar met romaans retabel

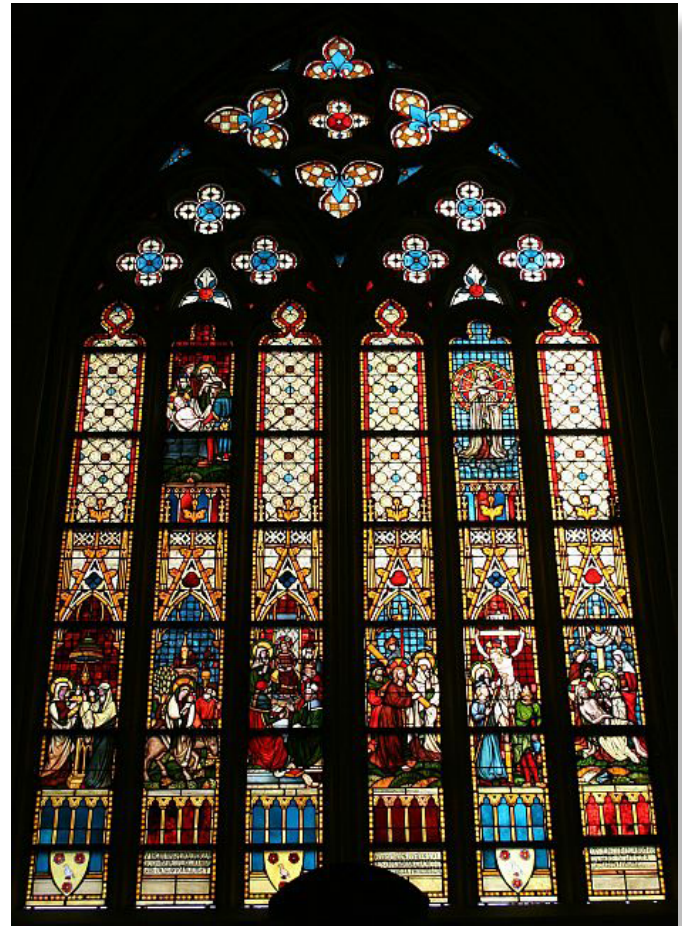
Rechts: Piëta

Geh.re: Het interieur, gezien naar het hoofdaltaar

Het *interieur* wordt gedekt door achtdelige kruisgewelven (zijbeuken) en netgewelven (middenschip), waarvoor men de oude pijlers heeft voorzien van halfzuiltjes en schalkenbundsels met beeldhouwde kapitelen. Het transept heeft netgewelven, de viering een groot stergewelf. Bij het met gaatgewelven gedekte westkoor zijn de galerijen voorzien van zuilen met rijk beeldhouwde kapitelen. Deze later vergulde kapitelen tonen onder meer fabeldieren en voorstellingen over de strijd tussen goed en kwaad. Bij de laatste restauratie zijn de 19de eeuwse neogotische schilderingen verwijderd en de 15de eeuwse decoratieve gewelfschilderingen hersteld. De schilde-

Rechts: Gebrandschilderd raam linker transept

Onder: Het zgn. Bevignat-orgel, in 1804 van de Dominicanerkerk gekocht

ringen van A. Klaesner op de triomfboog en de koorgewelven (1860'61) bevatten nog fragmenten van laat-romaanse schilderingen.

Op de grens van westkoor en schip staat een breed romaans retabel met daarop een romaans mergelstenen dubbelreliëf (derde kwart 12de eeuw) met voorstellingen van een tronende Maria met Christuskind in een mandorla en daarboven een tronende Christus die

Sint Pieter en Sint Servaas zegent. Het geheel fungeerde als Maria-altaar voor het westkoor. Tot de oudste inventaris behoren verder een opgegraven pré-romaanse sculptuur met scènes uit het Nieuwe Testament (midden 8ste eeuw), een gerestaureerde 'Sedes Sapientiae' (circa 1300), enkele laat-gotische beelden (circa 1500) en een koperen doopvont (15de eeuw; deksel uit 1905 door J. Brom). Jongere inventarisstukken zijn onder meer zes biechtstoelen (derde kwart 17de eeuw), twee barokke monumenten van de hand van D.G. Bayer (1732), het

door W. Geefs vervaardigde natuurstenen beeld van Karel de Grote (1844) en een neogotisch altaarciborium (circa 1900). Het centrale gedeelte van de orgelkast van het hoofdorgel dateert uit circa 1800, de overige delen zijn in 1990 nieuw gemaakt bij de restauratie van het instrument naar de midden 19de-eeuwse toestand.

In de kerk bevinden zich verschillende interessante sarcofagen en graftekens.

Li.bov: Doopvont

Links: Schatkamer: buste Sint Servaas

Boven: Preekstoel

De cella bevat een (recent geplaatste) Frankische sarcofaag en in de kleine crypte staan de sarcofagen van hertog Karel van Neder-Lotharingen († 991) en hertog Otto van Lotharingen († 1006). Voor het Petrusaltaar in het westcrypt is een stenen sarcofaag gebruikt, met daarop 16de-of 17de-eeuwse geschilderde voorstellingen van bisschoppen, waaronder de bisschoppen Monulfus en Gondulfus. De 12de-eeuwse sarcofaag van deze bisschoppen staat in de oostcrypt opgesteld op een neoromaans voetstuk (1890). Onder de vloer

*Links: De noodkist
Rechts: Dubbelkruis door meester Ulrich
Onder: De schatkamer bevindt zich tegenwoordig in de dubbelkapel*

van het schip ligt de rijk bewerkte sarcofaag met loden grafkruis van proost Humbertus († 1086). Het classicistische marmeren grafmonument voor graaf Herman Frederik van den Bergh († 1669) en zijn vrouw Judoca Walburgis van Löwenstein Rochefort († 1683) is in 1805 overgebracht vanuit de dominicanenkerk. Verder bevat de kerk diverse epitafen (16de-18de eeuw).

Links: De gotische
klooster-
gang
Rechts: Pandhof
Onder:

De **kloostergang** ten noorden van de kerk dateert in zijn huidige vorm uit de tweede helft van de 15de eeuw. De met kruisribgewelven en stergewelven gedekte kloostergang heeft aan de pandhofzijde spitsboogvensters met flamboyante gotische traceringen. In de pandhof staat de “grameer”, een grote (gescheurde) klok uit 1515, gegoten door Willem en Jaspar Moer. Een klein 12de-eeuws romaans portaal met voorhal ten noorden van het westwerk geeft via een korte gang toegang tot de kloostergang. Verder hebben de west- en de oostgang laat 12de-eeuwse portalen bij de noordbeuk van de kerk. Het beeldhouwde timpaan van het romaanse portaal van de oostgang toont een triomferende Christus in mandorla, geflankeerd door de symbolen van de evangelisten en omgeven door Latijnse opschriften. De langs de zogeheten Lange Gang gelegen westelijke kloostervleugel dateert uit de 12de of uit het begin van de 13de eeuw, maar is eind 19de eeuw vrijwel compleet herbouwd in mergel bij de restauratie in vroeg-gotische vormen onder

leiding van J.Th.J. Cuypers (schatkamer, nu dagkapel) en J.H.J. Kayser (kapittelzaal). Het in hardsteen uitgevoerde noordportaal aan het Keizer Karelplein is in die tijd eveneens gereconstrueerd en weer van rijk beeldhouwwerk voorzien. Ook is toen de naastgelegen neogotische kosterwoning gebouwd. De voornamelijk in kolenzandsteen opgetrokken kloostervleugel langs de noordelijke gang is mogelijk rond 1200 opgetrokken. Inwendig bleven twee overwelfde kelders en delen van de middeleeuwse houtconstructies behouden. Ten noorden van de noordvleugel ligt de 'kleine oostvleugel'.

Van de oostelijke kloostervleugel resteert alleen de westmuur, als

onderdeel van de kloostergang. Vanuit die gang is de in de voormalige dubbelkapel ingerichte schatkamer toegankelijk. Hier bewaart men een bijzondere collectie liturgische voorwerpen, waaronder de beroemde 'Noodkist van Sint Servaas' - een vergulde romaanse reliekschrijn (circa 1160) - en het verzilverde koperen borstbeeld van Sint Servaas (eind 16de eeuw).

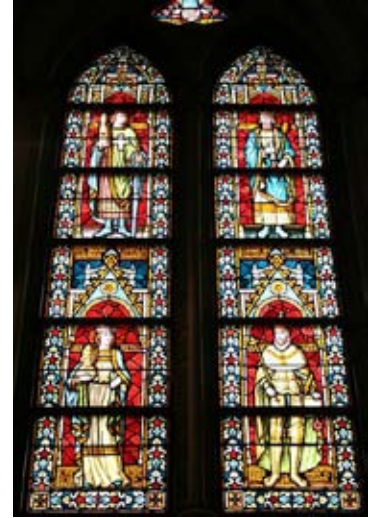
Links: Ingang aan het Keizer Karelplein

Rechts: Heiligenbeeld Sint Servaas

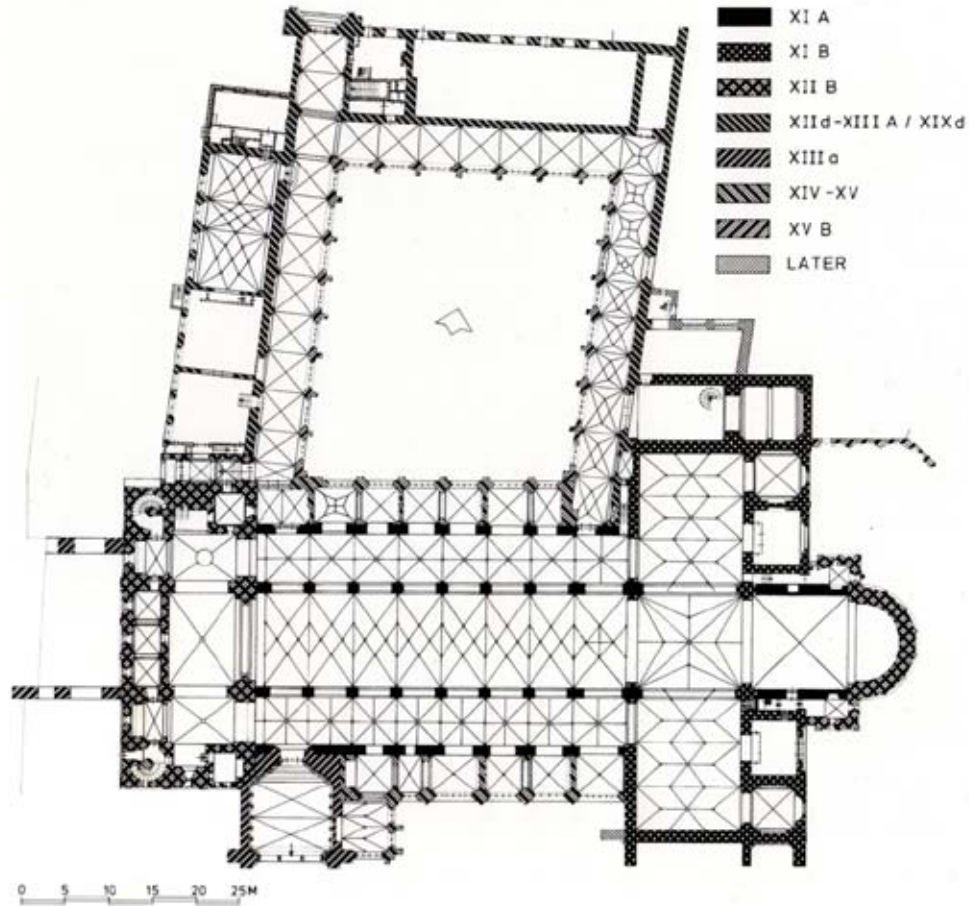

Fotogalerij

Maquette van de Sint-Servaasbasiliek rond het jaar 1000

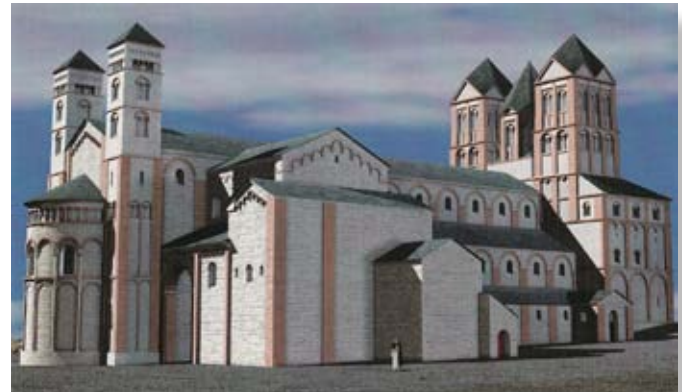
S.J. Fockema Andreae in **Duizend jaar bouwen in Nederland**

De Sint Servaas te Maastricht was in een eerste pre-romaanse periode, welke wij kunnen onderscheiden, opgetrokken als een niet-overwelfde pijlerbasiliek zonder dwarschip, en had in een tweede pre-romaanse periode een dwarschip en een nieuw koor met crypte gekregen. In de tweede helft van de 12de eeuw werd de kerk verrijkt met een geweldig monumentaal Westwerk en met een nieuw romaans koor. Het westwerk van Sint Servaas is van een heel ander karakter dan dat van Onze Lieve Vrouwe, en geen wonder: anderhalf tot twee eeuwen liggen tussen het ontstaan van beide. De westpartij van Onze Lieve Vrouwe behoort in opzet tot de allereenvoudigste: een soort rechthoekige toren, die begeleid wordt door slanke ronde traptorens met beneden een crypte en daarboven een westelijk koor bevat. Het westwerk van de Sint

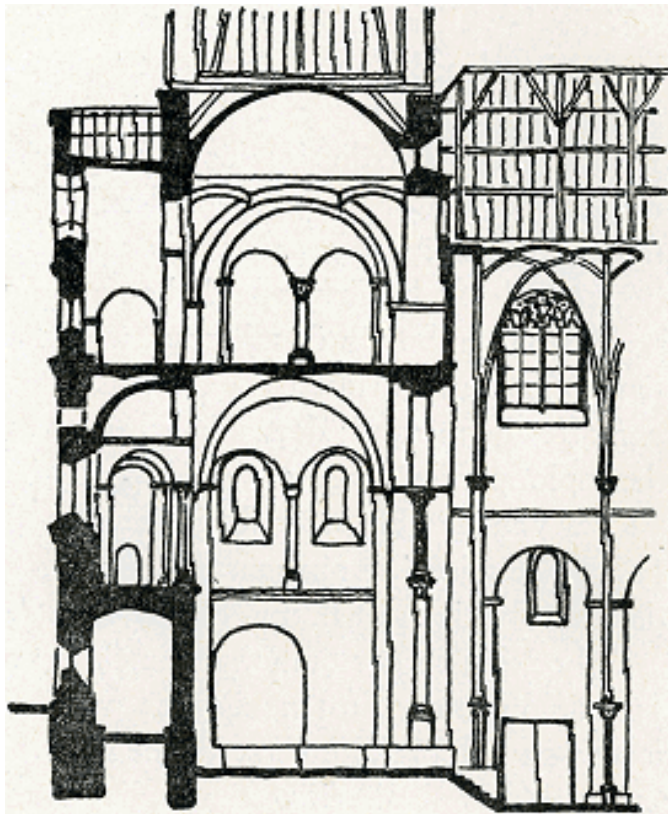
Servaas daarentegen is in zijn rijke geledingen een der hoogtepunten in letterlijke en figuurlijke betekenis van een bijzondere ontwikkelingsreeks.

De kern van het westwerk van de Sint Servaas is een westelijk koor in het verlengde van het middenschip, geflankeerd door wat men smalle nevenkoren zou kunnen noemen in het verlengde van de zijbeuken. Dit driedelige koorcomplex wordt omgeven door een reeks lage nevenruimten en open galerijen waarboven. Een bijzonder fraai en indrukwekkend stuk architectuur vormt de galerij in den achterwand van het middenkoor, waarvan het middenvak hoger opgaat dan de zijvakken en door een halve koepel is overkluisd. Hier voor wordt sterk de nadruk op het midden gelegd. Ongemeen is de rijkdom aan figuraal en decoratief beeldhouwwerk, welke de kapitelen van de verschillende zuilen tentoonspreiden, beeldhouwwerk, dat trouwens ook door een

Maquette van de Sint-Servaasbasiliek rond het jaar 1096

bijzondere hoedanigheid uitmunt. In de buitenhoeken bevinden zich spiltrappen. Hoogst merkwaardig is, dat zich boven deze koorruimten nog een hele verdieping bevindt van ongeveer de-

zelfde indeling. In het midden is de zogenaamde Keizerzaal gelegen, die een bijzondere monumentaliteit ontleent aan met koepelgewelf. Gekoppelde bogen op middenzuilen verbinden deze zaal met nevenruimten boven de zijkoren, welke nevenruimten merkwaardigerwijs houten zolderingen hebben. Een krans van nevenruimten loopt als een omgang aan alle zijden rond; deze zijn weer overwelfd, grootendeels met naar het midden oplopende tongewelven. Wat de bestemming van verschillende ruimten, vooral van de 'Keizerzaal' is geweest, blijft min of meer duister.

Hiermede zijn de voornaamste ruimten van het Westwerk geschetst. Boven de rechthoekige zijvakken, die de koepelzaal flankeren, gaan de beide forse rechthoekige torens omhoog, die St Servaas van verre kenmerken. De daken van de omgangsruimten zijn tegen de torens aangevleid. Tot zoover zijn de torens omwikkeld, nu eerst kunnen zij vrij omhoogschieten. Tussen de torens zal zich oorspronkelijk een vrij eenvoudige bekapping hebben bevonden, waarop in den laatgotische tijd een bescheiden spits torentje werd opgetrokken. Dit maakte in de 18de eeuw plaats voor een massale barokken middentoren, die bij de restauratie in de vorige eeuw werd vervangen door een weinig geslaagde neo-gotische fantasie.

Het is belangwekkend na te gaan, hoe de torens van den aanvang in den plattegrond zijn voorbereid, en met welk een ongedwongenheid zij zich uit de nevenkoorruimten ontwikkelen. En dan, welk een grootse, welk een weidse en monumentale verbeelding spreekt uit die rijke en weloverwogen ruimtegeleding. Dit is bouwkunst van een hoge orde.

Keizerszaal in westwerk

Theo Bakker's Domein

De topografische bijzonderheden van Maastrichts ontwikkeling

- **Maastricht**, mix van twintig eeuwen stedelijke structuren. Hoe geografische omstandigheden en menselijk ingrijpen de stad vorm gegeven hebben.
- **Vesting Maastricht**, aanleg, uitbreiding, onderhoud, ontmanteling en slechting der Maastrichtse vestingwerken.
- **Middeleeuwse kloosters** in Maastricht, hun ontstaan en hun doelstellingen. Bijna en bloc moeten ze tijdens de Franse overheersing sluiten. Wat is er van over en waarvoor wordt dat gebruikt?
- **Verdwenen kerspelkapellen en gasthuizen**. In Maastricht stonden veel buurtkapellen en gasthuizen met kapellen, die ingeschakeld werden in de buurtorganisatie en armenzorg. Hoogst zelden kregen ze een taak binnen de parochie.
- **Onze Lieve Vrouwebasiliek**. Stap binnen in de Hoge Middeleeuwen en geniet van een goed geconserveerde romaanse kerk. Lees over de kapittelstrijd tussen het Sint Servaas- en het O.L.Vrouwekapittel, over de restauratie door P.J.H.Cuijpers en over het verdwijnen van de belangrijkste kerkschatten naar het Vaticaan. Lees ook over de geschiedenis van het wonderbaarlijke beeld van de Sterre der Zee.
Vergeet niet de monumentbeschrijving in de volgende kolom.
- **Van Kanaal tot Maasboulevard**. De geschiedenis van het Kanaal van Luik naar Maastricht.

Diversen

- **Maastrichts tweeherigheid**. Hoe een middeleeuwse overeenkomst door de eeuwen slim gebruikt werd voor het welzijn van de stad en hoeveel tweedracht die ook bracht.
- **Wateroorlog België–Nederland**. Sinds 1830 woedt een wateroorlog tussen België en Nederland rond de angels in het “Belgische vlees”: Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen.

Artikelen over Maastricht van andere auteurs

- * **Elisabeth Strouven**, stichtster van het tertiariissenklooster Calvariënberg, de bakermat van Maastrichts moderne ziekenhuizen. Door Florence Kroon
- * **Sint Servaasbasiliek**, een monumentbeschrijving
- * **O.L.Vrouwebasiliek**, een monumentbeschrijving